

Grankvistar, äppelkaka och improvisation:

Erfarenheter av arbetet bakom personliga begravningsritualer

Hanna Jansson

Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap

Stockholms universitet

E-post: hanna.jansson@etnologi.su.se

Abstract

Requests for personal funeral rituals increase with growing secularization and the individualization of death. Based on interviews, this article discusses four women's experiences of independently planning and conducting secular memorials and ash disposals. I discuss the role of improvisation in the processes surrounding these rituals. Imagination, invention, improvisation, independence and inspiration emerge as characteristic aspects of their accounts. Due to the atheist beliefs of the deceased, the families have actively distanced themselves from the Church's funeral ritual, and undertakers were not considered helpful. To amend this, the relatives assumed responsibility for planning the secular funerals rather than leaving responsibility to the dominant authorities of death. Arranging memorials and burials without previous experience made the mourners feel insecure, but they also took pleasure in the creativity of the process, through which they created meaningful and deeply personal memorials and ash disposals. The study shows how rituals were (re)created by combining personal details with already established funeral ritual elements, as the mourners both mimicked and actively distanced themselves from existing ritual forms.

Keywords

- Rituals
- funerals
- improvisation
- secularisation

Ok. Ingen kyrka. Ingen präst.
Vad gör vi nu?

När Marias far Bo dog visste hon och hennes familj två saker. Fadern hade önskat att hans aska skulle spridas till havs, och då han varit en övertygad ateist var en kyrklig begravningsceremoni utesluten.

Därutöver fann sig familjen rådvill. De skulle för första gången själva planera och genomföra en minnesstund och en gravsättning – utan hjälp från präster eller begravningsentreprenörer. Den efterföljande beslutsprocessen kom att präglas av känslor av tvekan och tvivel men också av lustfylld kreativitet.

De begravningar som diskuteras här skedde innan Covid-19 pandemins utbrott. Men vad pandemins dödsfall och smittskydds begränsningar synliggjort är hur människor snabbt tvingats tänka om och anpassa ritualer efter nya omständigheter – från studentfirande och vigslar till begravningar (se t ex Frei-Landau 2020; Imber-Black 2020). Improvisationens roll i ritualer är fortfarande underutforskad och framförallt har litet skrivits om människors egna reflektioner kring detta. I den här artikeln analyserar jag efterlevandes skildringar av sina erfarenheter av att planera och genomföra sekulära begravningar och askspridningar, i syfte att visa på improvisationens roll i dessa ritualer.¹ Hur skapar efterlevande självständigt för dem meningsfulla och individualiserade minnesstunder och gravsättningar?² Hur framställs beslutsprocesserna? Och vilka förhållningssätt till ritualer ger de uttryck för?

De anhörigas processer förstås i relation till postmodernitetens individualisering av dödens praktiker och ritualer (Walter 1994, 2019; Jacobsen 2009). Religiösa och sekulära begravningsakter liksom dödsannonser, gravstenar och – utsmyckningar, vägminnesmärken och digitala minnessidor har i allt högre utsträckning kommit att utformas med den dödes liv, personlighet och intressen i åtanke (Svensson 2007; Kellaher m fl. 2010; Petersson 2010; Lagerkvist 2017; Fjell 2018; Silvén 2018; Jansson 2021a, 2021b). Med ökade önskemål om personliga ritualer kan de befintliga synas otillräckliga, vilket föranleder människor att själva utveckla eller vidareutveckla

ritualer avsedda att hantera och markera döden på (Grimes 2000; Prendergast m.fl. 2006:894; Jacobsen 2009).

Minnesstunder och askspridning ses här utgöra steg i serier av begravningsrelaterade ritualer – speciella och avgränsade tillfällen präglade av särskilda stämning-lägen och symboliska handlingar, där vardagsverkligheten tillfälligt sätts inom parentes (Moore & Myerhoff 1977; Klein 1995; Grimes 2000:70–71; Blehr 2009). I meningsskapandet kring dessa processer ingår även planering liksom det efterföljande berättandet om tillfällena (Blehr 2000:20–21; Grimes 2000:10; Svensson 2007:30, 36). Ritualer förknippas vanligen med etablerade handlingssekvenser och formbundenhet men rymmer också spontanitet, kreativitet och improvisation (Myerhoff 1977; Gerholm 1988:198; Klein 1995:19; Ronström 2017:239–40).

För att fånga denna ritualernas dualitet har jag inspirerats av två forskares vokabulär. Religionsforskaren Ronald L. Grimes (2000) erbjuder ett produktivt ord-förråd för att förstå förändring av övergångsritualer, genom vilka människors sociala statusskiften markeras och hanteras – såsom exempelvis begravningar (Gennep 1960; Turner 1966). Avgörande för att förstå dessa förändringsprocesser är enligt Grimes *imagining*, *inventing* och *improvisation*. Ordet improvisation rymmer en analytisk fruktbar dubbeltydighet och kan föra tankarna till nyskapande och kreativitet där människor tillåts pröva sig fram och testa nya lösningar. Men det kan också förknippas med trevande försök att hantera en situation utan etablerade lös-

-
1. Varmt tack till de anonyma granskarnas konstruktiva kommentarer på manus. Artikeln bygger på en tvåårig studie om efterlevandes erfarenheter av askspridning till havs och konstruktionen av havet som en gravplats och minnesplats. Studien skedde vid Centrum för Maritima Studier (CEMAS) vid Stockholms universitet och har genomgått etikprövning.
  2. Se nedan för en diskussion om begreppen begravning, gravsättning och minnesstund.

ningar samt till fattandet av tidigare oförutsedda beslut. Utöver denna trio föreslår jag ytterligare två för mitt material kännetecknande och sinsemellan delvis motsäggelsefulla i-ord: *independence* och *inspiration*. Askspridningarna präglas nämligen av en stark gör-det-självis-anda (Walter 1994:174; Jacobsen 2009; Wanseel & Jacobsen 2009). Tretton av fjorton askspridningar i mitt material har genomförts utan stöd av begravningsentreprenörer, offentliga officianter eller präster.³ Detsamma gäller för de tre sekulära minnesstunder som diskuteras här.

Samtidigt är det även tydligt att de efterlevande inspirerats av tidigare erfarenheter av eller kunskaper om begravningar. Som Grimes understryker (2000:4–5) är såväl föreställningsförmåga som uppfinningsrikedom i relation till övergångsritualer beroende av befintliga föreställningar och kulturellt stoff. Återkommande i forskningen om utvecklingen av ritualer betonas just att redan etablerade rituella inslag och välbekanta symboler utgör resurser i detta förändringsarbete (Myerhoff 1977; Brett-schneider 2003; Boeckler 2012; Arfman 2014; Gustafsson Reinius 2017). För att synliggöra förlagornas komplexa roller i de efterlevandes beslutsprocesser tar jag därför fasta på etnologen Owe Ronströms liknelse av ritualer vid *formar* – kollektiva gjutmallar för människor att stöpa sina individuella erfarenheter i (2017:239–240). Därigenom transformeras erfarenheterna, får gemensamma former och blir kommunicerbara. Att likna begravningsritualer vid

formar eller mallar understryker deras formaliserade egenskaper och deras på förhand bekanta förlopp och inslag som här både fungerar som resurser och avskräckande exempel. Tillsammans möjliggör perspektiven en analys som synliggör det mångtydiga växelspel mellan etablerade kollektiva ordningar och personliga val, samt mellan förändring och upprepning, som kännetecknar intervjupersonernas skildringar.

Material och metod

Studien bygger på intervjuer med efterlevande som spridit aska av en närstående över vatten. Jag har intervjuat nio anhöriga som spridit aska av en eller flera föräldrar eller farföräldrar, syskon, en make samt en nära vän. Därtill har tre begravningsentreprenörer och en präst intervjuats. I den här artikeln analyseras särskilt tre kvinnors skildringar och tolkningar av minnesstunder och askspridningar, samt en fjärde kvinnas erfarenheter av att över flera decennier ha spridit askan av flera familjemedlemmar. De fyra kan med etnologen Nils-Arvid Bringéus ord (1999:167) beskrivas som begravningsarnas ”regissörer” då de haft avgörande roller i beslutsprocesserna som följde på deras närståendes bortgång. Det som särskiljer dem från de övriga deltagarna i studien är att de borgerliga begravningar som de arrangerat genomfördes helt utan hjälp av begravningsentreprenörer eller utomstående officianter. Kanske just därför resonerar de i högre utsträckning än andra deltagare kring erfarenheterna av att själv-

3. I det fjortonde fallet närvarade en familjemedlem som också är präst och som läste en bön över de anhöriga vid spridningen. Av de fjorton beskrivna dödsfallen i mitt material hölls begravning enligt svenska kyrkans ordning i sex fall och borgerlig begravning med eller utan offentlig officiant i sju fall. Vid ett dödsfall föregicks inte spridningen av någon ceremoni eller organiserad sammankomst. I en tidigare svensk studie om askspridning var präst eller begravningsentreprenör med vid fem av tio spridningar och nästan samtliga föregicks av kyrklig begravningsceremoni (Dahlgren & Hermanson 2006). Om detta beror på exempelvis informanturnval eller förändringar över tid kan inte avgöras utifrån respektive studies material. Tack till Curt Dahlgren som generöst delade med sig av studiens intervjuutskrift.

ständigt ordna begravningar och gravsättningar. Samtidigt finns här också överensstämmelser med materialet i helhet, vilket framgår vidare nedan.

Intervjumetoden innebär att det är berättelser om ritualer, snarare än ritualer i sig, som studeras. Ett, fem, tio respektive trettio år efter de beskrivna skeendena reflekterar de intervjuade deltagarna över sina val och förhållningssätt. Centralt för analysen är därför det meningsskapande som sker kring ritualerna under våra samtal (jfr Svensson 2007:36). Intervjuerna utgör samtidigt också en källa till kunskap om personliga begravningsritualers utformning varför fokus även läggs på konkreta detaljer såsom blomsterarrangemang och sötsaksval.

De intervjuade privatpersonerna hittades huvudsakligen via mitt eget kontaktnät då jag bad bekanta att – om lämpligt – höra med personer de kände som spridit aska av en avliden över vatten om hur de ställde sig till att medverka i studien. Avsikten var att sörjande människor inte skulle behöva ha kontakt med en forskare om de inte önskade delta. Rekryteringsmetoden har alltså etiska fördelar men har samtidigt inneburit att studiens deltagare kommit att utgöra en homogen grupp avseende exempelvis etnicitet och klass. Ytterligare studier av hur liknande ritualprocesser ter sig i bredare grupper behövs därför, liksom av relationen mellan begravningsritualer, förändringsprocesser och olika former av ekonomiska och kulturella kapital (jfr Skarin Frykman 1998). Vidare står fyra kvinnor i fokus – en oavsiktlig följd av att åtta av de nio privatpersoner som valde att delta i studien var just kvinnor. Jag går inte när-

mare in på genusaspekter men att döma av diskussionen nedan är fortsatta studier om kvinnors roller som ritualregissörer motiverade (jfr Blehr 2000:70).

För vissa av de efterlevande är sorgen fortfarande stark och de hade ibland svårt att tala eller började gråta. Vid några tillfällen har detta gjort att även jag gråtit. Reaktionen var spontan men att visa känslor har för mig varit ett sätt att visa respekt och engagemang för intervjupersonerna och deras skildringar (jfr Gustavsson 2001). Samtliga intervjupersoner har ombetts fundera på om det är någonting av det de sagt som de inte vill ska återges och har erbjudits möjlighet att läsa texter innan publicering. Två av intervjuerna gjordes via video på grund av smittspridningsreglerna under covid 19-pandemin. Av samma skäl valde två efterlevande att skildra sina erfarenheter i text. De fick då frågor och teman av mig och de inkomna texterna följdes därefter upp med ytterligare frågor via e-post (jfr Johansson 2010:20–23).

Begravning, minnesstund och askspridning

Kvinnornas skildringar kan ses som exempel på de förhandlingar som följer med en ökande sekularisering i Sverige och övriga Norden (Thurfjell 2015; Høeg & Jansson uu). I Sverige sker fortfarande en majoritet av alla begravningar enligt kyrkornas ordning, men makten över begravningar har de senaste decennierna delvis omfördelats från kyrkorna till individer (jfr Walter 1994; jfr Wanseele & Jacobsen 2009; Svenska kyrkan i siffror 2021; Høeg & Jansson uu).⁴ I det följande åtskiljs svenska kyrkans begravningsguds-

4. 2020 hölls 65% av samtliga begravningar enligt svenska kyrkans ordning (Svenska kyrkan i siffror 2021). Under 2010-talet ökade antalet borgerliga begravningar från 8 till 14% av samtliga begravningar anordnade av begravningsentreprenörer anknutna till Sveriges Begravningsbyråers Förbund (Helgesson m fl 2021). Uppgift om antalet borgerliga begravningar i helhet saknas.

tjänst, som följer en fastställd ordning, från borgerliga begravningar vilka är friare till formen (Borgerlig begravning 2021). Vid en borgerlig begravning finns ofta en officiant som leder stunden och som kan vara en yrkesperson, en vän eller anhörig till den döde. Såväl religiösa som sekulära begravningssammankomster skiljs därtill från de efterföljande gravsättningarna, genom vilken kvarlevorna får sin slutgiltiga förvaring. Jag kallar här dessa sammankomster, där familj och vänner samlats för att äta, dricka och minnas den döde, för minnesstunder. Framförallt en av intervjupersonerna använder ordet minnesstund mellan de övriga framförallt talar i termer av begravning. Begreppet används vanligen för att beskriva den sociala sammankomsten efter en kyrklig eller borgerlig begravningssceremoni men används här för att tydligare skilja minnesstunden från den efterföljande gravsättningen – askspridningen. I två av tre fall har minnesstunderna skett utan kvarlevor, vilket därtill förstärker likheterna med minnesstunder i deras allmänna betydelse.

Askspridning utanför begravningsplatser är en form av gravsättning där den dödes kremerade kvarlevor sprids över vatten, fjäll eller skog. Askspridning är i Sverige möjligt sedan 1957 men förblev länge en synnerligen ovanlig företeelse. De senaste två decennierna har antalet däremot tredubblats och omfattar nu drygt 3000 fall om året – 3,4% av alla dödsfall (SKKF 2021). Askspridning är strikt

reglerat samtidigt som det också erbjuder de anhöriga stor handlingsfrihet. För att få sprida aska utanför begravningsplats krävs att de efterlevande ansöker om detta hos länsstyrelsen efter dödsfallet samt att det garanteras att spridningen sker på ett pietesfullt sätt. Askor ska spridas minst 300 meter från närmaste bebyggelse respektive minst 300 meter ut till havs. Askspridning är förbjudet i tätbebyggda områden, nationalparker, naturreservat och på vandringsleder och stränder av hänsyn till såväl de levande som rör sig i naturen som de döda vars gravfrid ska garanteras. Urnor får inte förvaras i hemmet, utan ska hämtas ut i anslutning till spridningstillfället (Länsstyrelserna 2019). Aska kan delas för att gravsättas på två platser om en del skal föras utomlands.⁵ Som jag har visat tidigare (Jansson 2021a) sker dock förhandlingar då efterlevande i vissa fall prioriterar sina och den avlidnes önskemål framför lagens och reglernas begränsningar. Av denna granskning framgår också att reglerna är föränderliga – avståndsreglerna har mjukats upp flera gånger och även inom rättsväsendet förespråkas att begravningslagen uppdateras för att möta förändrade synsätt och önskemål i relation till död och begravning.

Med ansökan väl godkänd står det de efterlevande fritt att efter eget tycke utforma spridningstillfället. Ingen präst eller officiant behöver närvara och även om ett intyg ska skickas in på att spridningen skett som avtalat sker ingen kon-

5. Reglerna kring askspridning varierar mellan de nordiska länderna, liksom kremationsfrekvens. I Danmark kremeras över 85% av de döda, medan motsvarande siffror för Finland är 60%, för Norge 46% samt för Island 41% (SKKF 2021; jfr Hadders 2013; jfr Fjell 2020). Skillnaderna beror bland annat på kremationens historia i respektive land, religiösa föreställningar samt praktiska faktorer som avståndet till krematorier i olika delar av respektive land (Åhrén Snickare 2002; Dahlgren & Hermanson 2006; Fjell 2020; Høeg & Jansson uu). De norska och isländska askspridningsreglerna påminner om de svenska. I Danmark får aska endast spridas till havs men kan å andra sidan efter godkännande delas för att gravsättas på flera platser inom landet. I Finland krävs endast markägares godkännande för spridning och ingen ansökan krävs, men varken Finland eller Norge tillåter delning av aska (Jansson 2021; Regionförvaltningsverket 2017; Barne- og familiedepartementet 2019; Mariehamns församling 2020; Borger.dk 2020; Forststyrelsen u.d).

troll av att, var eller hur askan spridits. Till skillnad mot spridning i minneslundar, där anhöriga inte får vara med är det här således de anhöriga själva som har det övergripande ansvaret, kunskap om exakt spridningsplats och kontroll över själva spridningsakten. Därmed vänder vi oss till de intervjuade kvinnornas skildringar av sina närståendes minnesstunder och askspridningar.

Personliga utgångspunkter

Marias, Evas och Annas skildringar av deras närståendes begravningar har många likheter med varandra. Gemensamt är att de avlidna i livet var övertygade ateister, vilket i samtliga fall innebar att en begravningsakt enligt Svenska kyrkans inte var aktuell. De har därtill alla som nämnt ovan tillsammans med sina familjer planerat och realiserat minnesstunder med efterföljande askspridningar till havs, utan hjälp från begravningsentreprenörer eller professionella officianter. Gemensamt som vi ska se var också strävan efter att både minnesstund och askspridningen skulle återspegla de avlidnas livshistoria och personligheter.

En sak som skiljer sig åt dem emellan är utgångspunkterna för beslutsprocesserna, då de var olika förberedda på att dödfallen skulle ske och hade varierande kännedom om den avlidnes önskemål. Som nämndes inledningsvis hade Marias far Bo hunnit säga att han ville spridas till havs, då han avled i 75-årsåldern efter flera års sjukdom. Mer än så hade han, som ogillade sentimentalitet, inte velat tala om. Familjen fann sig därför rådvill kring hur de skulle göra med begravningen och fick utgå från vad Maria kallar pusselbitar – den kunskap de hade om honom, hans liv och person. Eva hade desto mer information. När hennes make Anders avled

efter många års sjukdom strax innan de båda skulle pensioneras, hade de hunnit diskutera vad som skulle serveras på minnesstunden, liksom vilka sånger som skulle spelas. Anders var således delaktig i regisserandet av sin egen minnesstund (jfr Svensson 2007:127–136). Därefter önskade han få sin aska spridd till havs utanför kusten där de hade sitt sommarhus och där han också tillbringat sin barndoms somrar.

För Anna var situationen den rakt motsatta. Hon var i 25-årsåldern och befann sig utomlands när hon nåddes av beskedet att hennes pappa Mats, frisk och i 55-årsåldern, plötsligt kollapsat. Strax därefter avled han. Dödsorsaken har förblivit osäker. Det fanns med Annas ord ingen förberedelseprocess alls: ”Vi var extremt tagna på sängen, allihop. Och hade väl aldrig heller pratat om döden, vad någon ville. Så det blev väldigt mycket att improvisera i stunden.” Anna kom att ta huvudansvaret för planeringen. En kyrklig begravning var alltså utesluten, men i övrigt hade Anna och hennes mamma svårt att veta hur de skulle göra. Till skillnad från de andra intervjupersonerna visste de inte heller var eller hur kvarlevorna skulle gravsättas. Anna söker sig fram när hon beskriver deras funderingar: ”Han hade ju liksom ingen [koppling till bostadsorten]... så ... Så det blev... redan där var vi nån sort ‘Uh! Vad gör vi nu?’ ‘Jaha.’ ‘Hm.’” (se också Jansson 2021b). Idén att sprida faderns aska i havet väcktes under ett besök på begravningsbyrån. Annas ilska och avståndstagande gentemot begravningsentreprenören växte i takt med att de bläddrade i broschyren med kostsamma kistor – en för dem helt onödig utgift då faderns kvarlevor skulle obduceras för att därefter direkt kremeras. Ändå tycktes broschyren enligt Anna

antyda att de som älskar sina nära bekostar tjugiga kistor för dem. När de så bläddrade i broschyren med urnor och läste uppgifter om hur lång tid det tar för vissa av dem att lösas upp i vatten kom insikten: ”’Det ska vi göra, vi ska sprida pappa. I havet.’” utbrister Anna. Valet kändes helt rimligt, menar hon, då havet var starkt förknippat med fadern. Hon beskriver sin far som en hängiven friluftsmänniska som paddlade kajak och vandrade och de var ofta i skogen tillsammans.

Intervjupersonernas resonemang kan ses som exempel på de ideal om individualiserade dödspraktiker och -ritualer som enligt Tony Walter präglar det sen- och postmoderna samhället (1994; jfr Jacobsen 2009). I och med detta har begravningspraktiker kommit att bli alltmer livscentrerade och avsedda att spegla det liv som föregick döden (Walter 1994:24, 33–34; Svensson 2007). Som min studie liksom tidigare svenska, brittiska och norska studier av askspridning visar, motiveras valet ofta av just den avlidnes starka koppling till havet eller till en specifik plats, genom boende, yrkes- eller fritidsliv (Kellaher m.fl. 2005, 2010; Dahlgren & Hermanson 2006; Prendergast m.fl. 2006; Høeg 2021; Jansson 2021a, 2021b; Høeg & Jansson uu). Oavsett hur de kom fram till beslutet att sprida de avlidnas askor till sjöss ser alla tre kvinnorna starka kopplingar mellan askspridningsvalet och de dödas biografier eller personligheter. Eva berättar att hennes make tillbringade mycket tid vid kusten och var ”badtokig”, medan Maria förstår sin pappas önskemål utifrån hans yrkesliv till sjöss, hans friluftsintrasse samt Marias mors skärgårdssläkt. Därför tycks inte själva beslutet att

sprida aska till havs ha vållat någon tvekan – oavsett när och av vem det fattades.⁶ Istället är det framförallt planeringen av minnesstunder och det praktiska genomförandet av spridningarna som krävt förhandlingar, övervägningar och improvisation, vilket diskuteras i det följande.

På egen hand

Minnesstunderna framträder genom kvinnornas skildringar som omsorgsfullt och i detalj planerade, där allt från plats och lokal till mat, musik och blomsterarrangemang valdes för att ”passa” de dödas personer (Walter 1994:33–34). Viktigt att understryka i sammanhanget är att också kyrkliga begravningsakter de senaste decennierna i allt större utsträckning utformas med den dödes liv och person i åtanke (Åkesson 1997; Gustafsson 2003; Svensson 2007; Aggedal 2018). Det som får de här aktuella begrävningarna att sticka ut är därför den uttalade självständigheten, samt hur de både distanserar sig från kyrkliga begrävningar och lyfter fram vissa av dess aspekter som eftersträvsvärda.

Eva, Maria och Anna menar alla att det finns litet stöd för anhöriga som vill anordna egna begrävningar, vilket enligt Anna gör det ”fruktansvärt komplicerat att ordna en begravning i Sverige som inte är i en kyrka.” I en kyrka finns allt som kan behövas för en begravning, men när hon skulle arrangera minnesstunden behövde hon själv se till att allt fanns på plats i huset de hyrde utanför staden där föräldrarna bodde. Begravningsbyråerna, säger Eva i sin tur, kunde inte tillfredsställande rekommendera några lämpliga lokaler som både ”passade” Anders och var stora

6. Dock är inte alla inom familjen lika nöjda. Marias syster hade föredragit att gravsätta faderns kvarlevor i en grav på land, och Annas farmor motsatte sig – som diskuteras nedan – beslutet (se också Jansson 2021a).

nog att rymma ett hundratal gäster. Eva och hennes vuxna barn tog därför helt över ansvaret och ringde själva runt till lokaluthyrare. Till slut föll valet på en festvåning i den stadsdel där Anders fötts, i kvarter där han lekt som barn.

Maria har en dubbeltydig inställning till ritualer. Hon återkommer flera gånger under intervjun till behovet av ritualer vid dödsfall då de tillhandahåller etablerade tillvägagångssätt, samtidigt som hon betonar potentialen i att skapa egna ritualer och göra på sitt eget sätt. Van från sin yrkesroll att ordna sammankomster och då hon och systemen enligt henne är "lite av kontrollfreaks" valde de att inte ta hjälp av en begravningsentreprenör. Maria reagerar själv på sitt i sammanhanget kanske oväntade ordval när hon med glad röst beskriver arbetet med att planera faderns minnesstund: "Då började det första lite så här roliga, fast det ska man väl inte..." avbryter hon sig innan hon fortsätter: "Vad ska jag säga... där vi inte riktigt följde konventionen i släkten. Förstår du vad jag menar?" undrar hon. "Ni kunde vara lite kreativa?" föreslår jag och hon utbrister bekräftande: "Vi kunde vara lite kreativa!" Hon konsulterade den sekulära organisationen Humanisternas högtidsbok (Palm 2000) och frågade sin mor hur de skulle göra om hon "fick välja fritt". De bestämde sig slutligen för att hyra ett café i trakten där fadern vuxit upp, vars fjällstugeliknande inredning tycktes passa hans anspråkslöshet.

Marias fråga till modern om vad de skulle välja om hon "fick [min kurs] välja helt fritt" antyder att begravningsvalen inte förstods som fria, utan förknippades med förväntningar från deras omgivning liksom med släktens vedertagna sätt att utforma begrävningar på. I tidigare studier betonas den potentiellt subversiva, femi-

nistiska eller rent ut revolutionära kraften i att aktivt ta avstånd från kyrkoberävningar (Lykke 2015) eller att (vidare)-utveckla religiösa ritualer som inkluderar kvinnor, homosexuella eller queera personer (Brettschneider 2003; Svensson 2007; Boeckler 2012). Reaktionerna från inbjudna deltagare till minnesstunden för Marias far visar också hur ställda de blev inför tanken på en begrävning utanför kyrkans ordning: "Mamma fick hela tiden frågor som 'men när kommer prästen då?'" säger Maria och spelar upp en dialog mellan modern och släkten: "Och hon svarade 'det är ingen präst.' Okej. 'Men när är vi i kyrkan då?' För begrävningar sker ju i kyrkan. 'Ja, fast det kommer inte att va det.'" Släktingarnas förvåning fick också moderns inledande beslutsamhet att börja vackla säger Maria och illustrerar moderns tvekan: "'Vi kanske inte ska göra så här? Ska vi ändra?' Och jag sa 'Nej! Vi har ju bestämt det här nu! Då får vi löpa linan ut!'" skrattar hon.

Kyrkoberävningens form, i Ronströmsk mening, framstår här som begränsande och tvingande – som något att med resolution söka sig bort från – men också som erbjudande de sörjande ett betryggande bekant upplägg och en tydlig ledargestalt. Eva beskriver på liknande sätt de praktiska utmaningarna med att utan kyrkans rum och symboler åstadkomma minnesstundens önskade stämninglägen (jfr Moore & Myerhoff 1977:7–8; jfr Myerhoff 1977:199; jfr Klein 1995:17). Hon och barnen bestämde på förhand att stunden skulle vara högtidlig – men hur skapas högtidlighet? Vid kyrkoberävningar "finns den där ritualen som man underordnar sig", säger hon. Utan den måste man istället åstadkomma allt själv. Eva kontaktade därför en släkting som var van att tala inför stora grupper och bad

henne vara officiant. Som jag tolkar det var det ett sätt att just söka efterlikna kyrkobegravningens högtidlighet, genom att en erfaren person med pondus och värme höll i minnesstunden.

Men intrycket är alltså motsägelsefullt. Maria uppskattar friheten som självständigheten och den egna kontrollen medförde och möjligheterna för deltagarna att ta plats. Här fanns utrymme för dem som verkligen kände hennes far att tala, istället för en utomstående präst ”som knappt säger namnen rätt liksom”, säger hon.⁷ Hon beskriver minnesstunden som tillåtande och kontrasterar den mot en föreställd kyrklig begravningsceremoni kravfyllda sorg: ”*Här gråter vi! Här lägger vi blommorna! Så! Nu torkar vi tårarna och går vidare!*” På minnesstunden var det känslomässigt fritt enligt henne. ”Mer ’Gråt om du vill. Du behöver inte gråta, det kanske väcker något annat.” Hade en präst varit närvarande hade deltagarna varit mer passiva tror hon. Nu kom allt fler att ju längre minnesstunden fortskred ställa sig upp och ta till orda, inspirerade av varandras mod. Minnesstunden blev på så vis en möjlighet för dem att uttrycka sin kärlek för en osentimental man som i livet vägrat prata känslor, och skratta åt hur illa han hade tyckt om att de satt där och grät över honom.

Inspiration och improvisation

Maria är alltså mycket nöjd med faderns minnesstund när vi ses drygt ett år efter den. För att underlätta för deltagarna och undvika den förvirring de på förhand

uttryckt hade familjen tryckt upp program. Maria agerade officiant, hälsade välkomna och ledde sällskapet genom stunden. Modern läste en dikt och systemen spelade musik. Deltagarna fick gå fram och tända ett ljus och de som ville ställde sig upp och sade några ord. Med inbjudan hade deltagarna fått ett tomt kort där de kunde skriva en hälsning till en minnesbok. Tillsammans åt de soppa och faderns favoritäppelkaka efter ett recept som Maria gett caféets personal. ”Jättefint var det. Och folk var ändå sådär lite vilsna när de kom, ’hur ska det här bli, det finns ju ingen officiell person här.’”

För Eva fylldes veckorna efter makens bortgång med planering av livets och dödens ritualer. Sonens bröllop hade bokats till juli, i hopp om att Anders skulle kunna vara med. Så blev det inte och familjen väntade med begravningen tills efter bröllopet. En månad efter Anders bortgång hölls vigseln och festen med ett hundratal gäster i fritidshusets stora trädgård och några veckor senare en lika stor minnesstund i den hyrda lokalen. Ur Evas skildring träder veckor av kollektiva beslutsprocesser fram, genom vilka minnesstundens personliga prägel vidareutvecklades. En familjemedlem föreslog att de skulle servera småkakor vars namn på olika sätt kunde kopplas till Anders, hans fritidsintressen och vänskapskrets. Den finska pinnen fick stå för Anders själv, med släkt från just Finland. Vissa beslut fattades med kort framförhållning. Kvällen innan minnesstunden var Eva hemma hos vänner som lyfte frågan om urnan med Anders aska skulle vara med. Så blev det, och urnan stod under minnes-

7. Detta scenario blev fallet i en annan intervjupersons familj vid en borgerlig begravning. Officianten sade fel namn och läste fel under uppläsningen av en dikt som den avlidnes dotter skrivit. Den negativa upplevelsen bidrog till att familjen senare inte höll någon begravning för den döde mannens hustru när hon gick bort några år senare. Då familjen valt att vänta med att gravsätta mannens kvarlevor spreds makarnas askor tillsammans i skärgården i samband med en familjesammankomst (Høeg & Jansson uu).

stunden på ett bord tillsammans med ett fotografi av Anders och en vas som de köpt under en av sina resor, fylld med blommor från fritidshusets trädgård. Den som ville kunde gå fram till urnan men dess närvaro kommenterades inte då både Eva och Anders tyckt illa om defilering. Gästerna serverades danska smörrebröd och danskt öl efter Anders önskemål, och via Spotify spelades hans favoritsånger, såsom de bestämt innan han gick bort.

Annas röst brister då hon beskriver blomsterarrangemanget som tillsammans med ett fotografi av hennes pappa fick symbolisera honom, vars kropp ännu hölls kvar för obduktion. Som Anna beskrev ovan var den friluftsinresserade fadern och hon ofta i skogen tillsammans och blomsteruppsättningen blev tydligt skogspräglad. ”Mycket tall och saker som finns i skogen.” Att välja blommor var emotionellt säger hon och beskriver hur de sökte sig bort från konventionella begravningsblommor för att undvika det personliga: ”Liljor hade inget med min pappa att göra. Grankvistar hade det. Ja, men det blev fint” sammanfattar hon.

De här beskrivna minnesstundernas upplägg och struktur med tal, musik, ljus, blommor och förtäring, liksom i Evas fall också ett bord med urnan på, känns tydligt igen från kyrkliga samt andra borgerliga begravningar, självständigheten till trots. Sorgforskaren Dorthe Refslund Christensen (uu) beskriver i sin autoetnografiska skildring av sorgen efter livskamratens bortgång hur hon på sätt som påminner om mina intervjupersoners söker sig bort från en kristen begravning – för att i efterhand konstatera att det är just dennas struktur hon ändå åstadkommit. Istället är det, konstaterar Refslund Christiansen, de specifika elementen som kan förstås som nya och som valts ut på grund av sin betydelse för den döde och hans efterlevande. Andra forskare har studerat liknande processer. William Arfman (2014) diskuterar framväxten av nya kollektiva minnesritualer i Nederländerna genom att visa hur dessa förenar etablerade inslag från katolska ritualer med inslag hämtade ur exempelvis hinduism, konst, litteratur och media. Arfman modifierar Eric Hobsbawms välkända begrepp *invention of traditions* [min

Figur 1: Under minnesstunderna kombineras välbekanta begravningsinslag som tal, ljus och musik med personligt präglade detaljer som danskt öl, äppelkaka, grankvistar och finska pinnar. Bild: Hanna Jansson.

kurs.] och föreslår att ritualisering förstås som invention *from* traditions [min kurs.], då befintliga traditioner utgör resurser för att sätta samman ritualer utifrån nya behov och önskemål. I Barbara Myerhoffs (1977) studie av vad hon kallar engångsritualer visar hon hur en ny form av examensceremoni åstadkoms på ett judiskt åldringscenter genom att axiomatiska symboler och element från sekulära amerikanska examensceremonier samt en östeuropeisk judisk ceremoni kombineras. När dessa sinsemellan olika ceremonier vävs samman genom såväl improviserade som etablerade ritualinslag, övertygas ändå deltagarna om den nya ritualens giltighet och autenticitet.

Askspridningarna präglas även de av liknande sammansättningar av välbekant och personligt. Eva och hennes familj åkte på kvällen efter makens minnesstund till sommarhuset med urnan där de dagen därpå spred Anders aska. De hade fått tillstånd av Länsstyrelsen att sprida askan till havs, men då de saknade båt hade Eva grubblat över hur hon skulle få ut femton anhöriga på havet. Till sist valde familjen att bortse från myndigheternas regler och gick istället ned till en klippa och spred askan i vattenbrynet (Jansson 2021a). Sorgen är uppenbar under vårt samtal och då Eva med korta meningar beskriver stunden:

Vi valde ut en klippa där det var frånlandsvind som skulle vara bäst för att få ut askan. Och så gick vi ner där då allihop. Och hade med oss den där urnan. [...] Så vår son tömde askan. I havet. Och Anders bror och hans fru lade ner rosorna och det var som att de gick med askan. Vi stod där allihop och såg dom där rosorna som gick ut. Det var väldigt fint. [...] Och så hade vi

med oss Gammel-Dansk. För det var Anders grej. Och så hade vi med oss fotografier på Anders. Där på klippan. Så det var väldigt väldigt fint.

Platsen för askspridningen, fotografierna, en sup av makens favoritsprit, och hans favoritsånger från en bärbar högtalare fick alla representera det liv som föregick döden (Walter 1994:33–34; jfr Svensson 2007: 226–227; jfr Prendergast m fl 2010). Med sig hade de även papperslyktor som de försökte tända och få att sväva iväg, men regnet gjorde att de inte lyfte. Av Evas skildring framgår särskilt tydligt hur de efterlevande i självständiga och personliga tolkningar av begravningsritualer kombinerar högtidlighet med informalitet, välbekanta begravningselement med djupt personliga inslag samt stort allvar med lekfullhet och spontan kreativitet. På grund av vädret rundade de snabbt av och drog sig tillbaka till huset där barn och barnbarn ställde upp sig och högtidligt tågade ut i trädgården till UEFA Champions League Official Theme Song från högtalarna för att spela fotboll i regnet. Fotbollsspelandet, säger Eva, hade varit en tradition som de delat med Anders. I hennes anteckningar från dagen som hon läser ur beskriver hon hur hon skrattar högt åt de allt blötare spelarna i trädgården.

Tvekan och tystnad

Askspridningarna tycks inte ha föregåtts av samma detaljerade planering som minnesstunderna, vilket får andra aspekter av improvisationens roll att framträda. För Eva hade fokus legat på bröllopet och minnesstunden samt på att lösa båt dilemmat. Själva spridningstillfället hade hamnat i skymundan. De medhavda personliga föremålen som var med på klippan

påminner förvisso om minnesstundens, men tycks vara resultatet av en mer slumpartad sammansättning. Eva förklarar:

Barnen och deras partners, vi är som ett team i sådana här sammanhang tycker jag. Någon tar fram en korg och sen så bara blir det saker i den där korgen. Och möjligtvis var jag inte så drivande, jag vet inte, jag kommer inte riktigt ihåg det. Jag tror mest att jag hade tänkt ”hur fan fixar man det där med båten.” (tystnad) Och sen tror jag att det gav sig liksom i och med att alla är så, ansvarsfulla, och i ett team liksom. Så liksom plötsligt så var det bara en massa grejer i den där korgen.

Anna reflekterar i sin tur över ironin i att de som med sådan omsorg valde bort ”traditionella begravningsblommor” inför minnesstunden hade med sig röda rosor när de spred hennes fars aska. Hon såg dock en ”sån trygghet i att ta nåt som är en så... *makalös* stark symbol som röda rosor är. Hade vi varit konsekventa så hade vi väl lagt i kottar eller en sten eller nåt, men... det slog mig inte ens då.” De axiomatiska symboler som Myerhoff (1977: 210) identifierar som avgörande för att en ny eller omarbetad ritual ska bli igenkännbar tycks här i formen av röda rosor ha blivit ett lättillgängligt, till och med oreflekterat, val.

Eva vet precis vilka av makens favoritsånger som spelades på minnesstunden, men blir ställd när jag frågar om de sade något eller sjöng vid spridningen. En månad senare återkopplar hon via e-post och meddelar att de enligt hennes son spelade samma sånger vid spridningen som under minnesstunden. Flera av de övriga intervjuade beskriver på sätt som påminner om Evas och Annas hur de plockat

ihop föremål precis innan spridningen, eller först på vägen till sjön kommit på att de vill ha blommor med. När jag frågar om detaljer stannar även de i flera fall upp och har svårt att minnas: ”Hade vi musik? Jag minns inte.” Sannolikt beror detta på att minnesstundernas program och menyer planerats noggrant i förväg, till skillnad från askspridningarna.

Minnesstunden för Marias far hölls i november, och i maj ett halvår senare hämtade de askan på krematoriet. Tillsammans åkte ett tiotal närstående ut med taxibåt i skärgården i riktning mot Gotland där föräldrarna länge bott. Kaptenen valde att stanna en bit ut och föreslog att de skulle sprida askan där, i ett gatt där flera historiska slag skett. Maria finner stor mening i denna oplanerade spridningsplats och ser den som en symbol för hennes fars stora historieintresse. Hon finner också glädje i att föreställa sig honom i sällskap med sina nya ”kompisar” – de sjömän och flottister som liksom fadern har sin viloplats där (Jansson 2021b). ”Det är klart att han ska vara just här” säger hon och visar gåshuden på sina armar. Men familjen hade inte talat om hur själva spridningen skulle gå till och viss förvirring uppstod. Maria återkommer till ritualernas ordnande funktion:

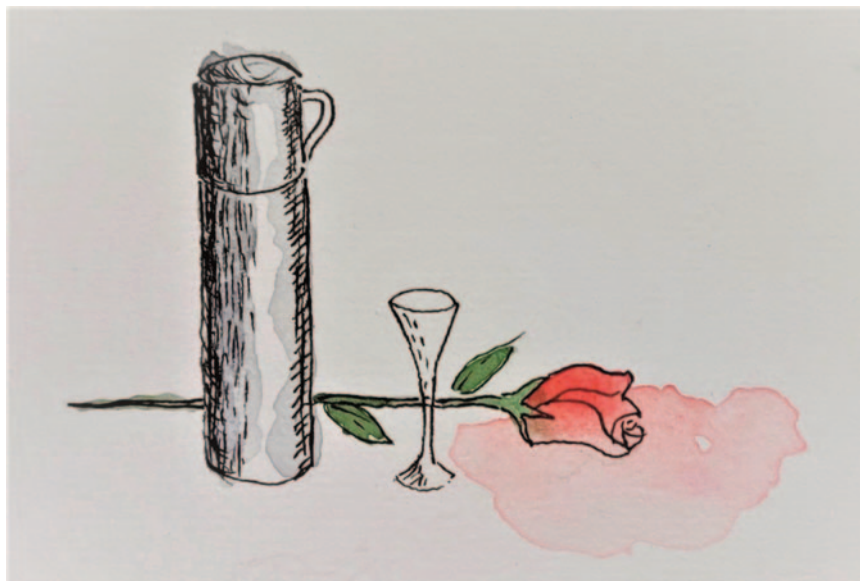
Då var det lite svårt, återigen hur viktigt det är med ritualer. Vi hade små blombuketter med oss med lite vild blomkänsla, men hade inte riktigt pratat ihop oss om ’Okej, vad gör vi där då? Hur vill vi ha det?’ Det tror jag är viktigt när man gör såhär, att man är öppen med hur man vill ha det. Utan ritualen blir det lite futtigt, på något sätt.

I moderna samhällen är det vanligen

yrkespersoner som hanterar döda kroppar och kvarlevor. Privatpersoner i Sverige vidrör sällan avlidna (Åkesson 1997; Åhrén Snickare 2002). När anhöriga som här har ansvaret för gravsättningen, innebär det för många den första direktkontakten med urnor och askor. Osäkerheten resulterade i en valhänthet, menar Maria, och återger den viskade förhandlingen mellan henne och modern över urnan: ”Vill *du*?!” (tystare) alltså *nån* måste ju hålla *ut* den där askan. Mamma svarade ’Nej, jag vill *inte*, det funkar inte.’ Och jag sa ’Ja men jag är ju äldst då. Ja men visst då.’” Maria tog urnan och höllde ut askan över ytan. De kastade i sina medhavda blommor och sänkte den tomma upplösliga urnan med stenar från Gotland.⁸ ”Och sen blev det lite... alla bara... jaa... ’Jaha, och *nu* då? Nu är det ju klart? Vad gör vi nu?’” När sällskapet stått i egna tankar en stund åkte de in till land och satt på en klippa och åt sin medhavda matsäck – en blinkning till fadern som älskat att vara ute men aldrig åt på restaurang.

I stunden krävs alltså andra former av improvisation än den tidigare diskuterade, då de anhöriga slås av insikten att de inte riktigt vet vad som förväntas av dem. Även inom ramen för etablerade religiösa begravningsakter kan människor erfara osäkerhet inför ritualens handlingssekvenser och vad som förväntas av dem, som Thomas Gerholm visar i sin analys av V.S. Nailpauls skildring av sin systers hinduistiska begravningsceremoni på Trinidad (1988:192–194). Systemens son följer tvekan den religiösa ledarens anvisningar och tycks därigenom sakna förtro-

genhet med vad som ska ske. Anna beskriver även hon tystnader och känslor av förvirring. De var ett litet sällskap som åkte ut på fjorden: ”Så strödde vi lite försiktigt ut askan och då minns jag hur det gick så fruktansvärt fort! Det var så lite i! Och så sköljde vi urnan i vatten, lät den sjunka och så la vi ut rosorna, men... jaa... där guppade dom bort och där satt vi i tystnad.” Anna börjar tala långsammare och med mer tvekan då hon fortsätter beskriva stunden i båten:

Det var ju svårt, för begravningen hade varit. Vi är inga... det var ju bara vi i båten så vi ... jag tror vi sa hej då ... men det var liksom ingen ceremoni, det var väldigt oklart – ”hur länge ska vi sitta här? Vad är det här?” Det finns ingen som sjöng nåt, eller läste nåt, eller ... Det finns ju nånting väldigt... tryggt ... i att ha en ceremoni som har

Figur 2: Röda rosor, favoritsupen och matsäck på en klippa – askspridningarna är på en gång högtidliga och informella. Bild: Hanna Jansson.

8. Fram till 2020/2021 var det i Sverige ej tillåtet att sänka vattenlösliga urnor med aska i då detta enligt ansvariga myndigheter ansågs motsvara gravsättning av urnan, vilket är förbjudet utanför begravningsplatser. Stor vikt lades vid lagtextens verbval som medger *spridning* av aska. Tom urna kunde däremot sänkas efter spridningen. Efter regeländringen uppges sänkning med vattenlösliga urna ha befunnits vara etiskt och respektfullt (Länsstyrelsen Stockholm 2020; Jansson 2021a).

en ordning. Men hela den här processen för oss ... var väldigt improviserad och jag tror att vi allihop tyckte det var ganska jobbigt, att vi var tvungna att bestämma allting.

Själv var Anna vid 25 års ålder med sina egna ord ”inte bra på döden”. Hon är nöjd med valet att sprida faderns aska till havs men menar att andra val hade inneburit mindre motstånd och färre svåra beslut.⁹ Tystnaden i stunden var besvärande, minns hon tio år senare: ”Men jag kan inte tänka mig något som min familj skulle göra mindre än att sitta i nån liten jolle och sjunga mitt på fjorden.”

Från förvirring till förvissning

Över tid kan dock de begravnings- och gravsättningsformer som en gång tedde sig obekanta komma att bli etablerade formar inom familjen. Birgitta har över trettio år spridit askan efter båda sina föräldrar och två syskon i samma område i skärgården. I skrift skildrar hon hur hennes far lämnade ett brev efter sig när han avled i början av 1980-talet, där han meddelade att han önskade en borgerlig begravning och att hans aska skulle spridas i havet utanför den kusten vid familjens sommarhus. Då var askspridning fortfarande mycket ovanligt och familjen hade ingen erfarenhet av borgerliga begravningar. Den begravningsbyrå de anlitat vid tidigare dödsfall kunde inte ge råd. Kyrkan där föräldrarna vigts ville inte upplåta kyrkan för en borgerlig begravning. Till sist kom begravningen att hållas i ett kapell på en stor begravnings-

plats. På försommaren åkte Birgitta och hämtade askan och körde med den i framsätet ut mot skärgården där resten av familjen väntade. Tillsammans seglade de ut och strödde ut askan och de medhavda blommorna.

När hennes storebror dog i början av 1990-talet visste familjen hur de kunde arrangera en borgerlig begravning, skriver hon. Återigen seglade familjen ut i skärgården och spred broderns aska. Femton år senare avled hennes syster och ”minnena och erfarenheterna från min brors begravning gjorde att vi kunde ordna en fin borgerlig ceremoni i Skogskyrkogårdens kapell med en gammal vän som officiant.” De efterlevande åkte återigen ut och den här gången var det Birgitta som fick fylla kruset med systemns aska med vatten. Mindre än ett år senare gick även modern bort:

Att askan efter min mamma och mina syskon spreds i samma område kändes också naturligt [...]. [Vi hade] möjlighet att fråga henne hur hon ville ha det och svaret blev: jag vill följa med familjen precis som vi gjorde med pappa! Därmed blev [det] självklart att vi skulle ha samma ceremoni för mina syskon med en borgerlig begravning och sedan sprida askan i sjön utanför Mällsten. För mig känns det också som en trygghet att veta att våra barn vet precis vad som ska göras när vi dör!

Ur Birgittas beskrivning och vår efterföljande e-postväxling tecknar sig en mer än trettioårig process där familjen först osäkert prövat sig fram för att åstadkomma

9. Anna var därtill uppskakat där hon satt i båten, efter att ha verkställt sin farmors önskan att spara lite av pappans aska. De motsatte sig en gravsättning till havs och önskade att hans kvarlevor skulle vila i en familjegrav i en annan del av landet (Jansson 2021a). Äcklad hade Anna gjort dem till viljes och skopat upp aska i en tändsticksask för att därefter skölja av sin fars aska från händerna. Tändsticksasken begravdes senare i hemlighet invid familjegravens gravsten. Några år senare gravsattes även Annas farmor där. Se Jansson 2021a för en ingående diskussion kring Annas tankar och reflektioner kring detta.

för dem helt nya former av begravning och gravsättning, men där det med tiden och för varje dödsfall tycks bli allt mer givet för dem hur de ska gå till väga. Tiderna förändras och under de aktuella decennierna blir askspridning och i synnerhet borgerliga begravningar vanligare. Därtill, tycks det, ändras och fördjupas motiven till valet av gravsättning för varje tidigare familjemedlem som spridits i vattnet i skärgården. Att fadern ville bli spridd i dessa vatten kändes självklart för att de hade sommarhus där; att modern trettio år senare önskade detsamma tycktes likaså självklart då hennes make och två av hennes fyra barn redan fått sina viloplatsar där (jfr Kellaheer m.fl. 2005, 2010). Att döma av Birgittas avslutande ord tänker hon sig också en egen framtida viloplats i samma vatten som hennes familjemedlemmar.

Med de kunskaper som följer med de nya erfarenheterna föreställer sig särskilt Maria ett eventuellt framtida arbete med minnesstunder och spridningar som lättare. För henne och de som var med vid faderns begravning och askspridning finns nu en form att förhålla sig till, inspireras av eller ändra på. Hon är stolt över att de vågade göra på för dem nya sätt och hoppas också att fler kan inspireras till att tänka utanför de välbekanta begravningsritualernas konventioner. Faderns minnestund och askspridning tycks ha utökat Marias och hennes anhörigas rituella repertoarer och möjliggjort för dem att själva föreställa sig liknande begravningar för sig själva.¹⁰ Under faderns minnestund hörde hon sin faster säga att detta var så som hon själv ville ha det. ”Då kände jag såhär, ’fasen, det räcker ju att det är nån som gör såhär, men i vår släkt så

är vi ju först liksom.” Samma sak upprepede sig vid spridningen. ”Min mamma, hon sa till mig ’När jag dör vill jag att ni åker hit. För jag vill vara här.’ Och så vill hon att vi ska spela *YMCA* när vi stjälp över henne (skratt) för hon älskar den på gympan.” Tillsammans brister vi ut i skratt och Maria fortsätter ”Och jag sa: ’vill du ha *YMCA* på din begravning, fine, det är helt okej för mig.”

Avstånd och avstamp

Med ökande ideal om individualitet följer möjligheter för individer och familjer att själva utforma och omforma dödens ritualer. Föreställningsförmåga, uppfinningsrikedom och improvisation (jfr Grimes 2000) liksom självständighet och inspiration framträder här som kännetecknande nyckelord vilka gemensamt samverkar i intervjupersonernas skildringar av deras erfarenheter. Genom att föreställa sig någonting annat än kyrkans begravningsceremonier och en efterföljande gravsättning på en begravningsplats påbörjas sökandet efter andra, mer självständiga och personliga, sätt att hantera och markera döden på. De efterlevande övertar därigenom ansvaret för planering och genomförande från dödens tidigare så dominerande auktoriteter – kyrkan och begravningsentreprenörerna (jfr Walter 1994).

Inställningen till denna kännetecknande självständighet är motsägelsefull. De intervjuade kvinnorna har velat söka sig bort från vad som beskrivs som opersonliga begravningstjänster med ett föreställt kravfyllt uppvisande av sorg. Samtidigt beskrivs arbetet med att själv ansvara för begravningen som ansträngande och kyrkans begravningsceremoni

---

10. Tack till en av de anonyma granskarna för denna träffande synpunkt.

sägs erbjuda en positivt laddad högtidlighet liksom betryggande välbekanta handlingssekvenser och effektiva symboler som förenklar val och erbjuder trygghet i dödens kristid. Därför har de fyra efterlevande vars erfarenheter diskuterats här delvis stått rådvilla och tvekan då de utan tidigare erfarenhet ska improvisera fram minnesstunder och gravsättningar. Men dessa improvisationsprocesser beskrivs även som rymmande en nästintill lustfylld kreativitet, där småkakor, äppelkaka, fotboll och grankvistar blir bekräftelser på den dödes identitet. De efterlevande har som vi också sett även inspirerats av för dem bekanta begravningsinslag: strukturer och etablerade rituella element från just de ritualer de valt bort (jfr Myerhoff 1977; Arfman 2014; Refslund Christensen uu). Officierer, blommor, minnesord, fotografier av den döde, minnessaker, tal, sång och favoritmusik framstår som resurser att använda sig av i ombesörjandet och genomförandet av den självständiga begravningen för att åstadkomma ritualer vars form upplevs som igenkännbar och begriplig för deltagarna.

Ur Evas, Marias och Annas resonemang framträder således komplexa förhållningssätt till etablerade begravningsritualer, vilka på en och samma gång framställs som opersonliga, tvingande och begränsande – och som trygghetsskapande och stämningssäkrande. Tillsammans visar de på förhandlingsprocesser där de som ritualernas regissörer sökt sig fram bland beprövade strukturer och personliga lösningar och tar därigenom tagit både avstamp i och avstånd från etablerade ritualer. I de resulterande minnesstunderna och askspridningarna förenas på så sätt informalitet och högtidlighet, sorg och lekfullhet, imitation och nyskapande. Där-

igenom kan de efterlevande också bidra till att skapa nya former för framtida begravningar för sig själva och andra, och på så sätt inspirera till fortsatta förhandlingar kring dödens ritualer.

Litteratur

- Aggedal, Jan-Olof 2018. Röda skor på kistan. Samspelet mellan mikroriter, trostolkning och livstydning. *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, (1–2), s. 57–70.
- Arfman, William 2014. Innovating from Traditions. The Emergence of a Ritual Field of Collective Commemoration in the Netherlands. *Journal of Contemporary Religion*, vol 29 (1), s. 17–32.
- Barne- og familiedepartementet 2019. Om askespredning. [Online] URL: <https://www.regjeringen.no/no/tema/tro-og-livssyn/gravferd/innsiktsartikler/om-askespredning/id445138/>. [Hämtad 2020.04.02]
- Blehr, Barbro 2000. *En norsk besvärjelse. 17 maj-firande vid 1900-talets slut*. Nora, Nya Doxa.
- Blehr, Barbro 2009. Working, moving, visiting. On the quality of everyday rituals. *Journal of Nordic Archaeological Science*, vol 16, s. 33–38.
- Boeckler, Annette M. 2012. Miriam's Cup. The Story of a New Ritual. *European Judaism*, vol 45 (2), s. 147–163.
- Borger.dk 2020. Begravelse eller bisættelse. [Online] URL: <https://www.borger.dk/sundhed-og-sygdom/doedsfald-og-begravelse/begravelse>. [Hämtad 2020.05.12]
- Borgerlig begravning 2021. [Online] URL: <https://www.begravningar.se/attordna-begravning/olika-begravningsformer/borgerlig-begravning> [Hämtad 2021.07.01]

- Brettschneider, Marla 2003. Ritual Encounters of the Queer Kind. A Political Analysis of Jewish Lesbian Ritual Innovation. *Journal of Lesbian Studies*, vol 7 (2), s. 29–48.
- Bringéus, Nils-Arvid 1999. *Årets fest-dagar*. Stockholm, Carlsson.
- Dahlgren, Curt & Jan Hermanson 2006. ”Här ska min aska vila.” Nya platser och riter för gravsättning av aska på andra platser än begravningsplats. I Curt Dahlgren & Göran Gustafsson (red.). *Kring begravingar i nutid. Tre studier*. Lund, Lunds universitet, s. 7–56.
- Forststyrelsen n.d. Forststyrelsens samtycke till spridande av askan efter en avliden. [Online] URL:<https://www.metsa.fi/sv/jord-och-vatten/tillstand/spridande-av-askan-efter-en-avliden/>. [Hämtad 2020.10.28].
- Fjell, Tove Ingebjørg 2018. Formulering av dödsannonser – endringer fra 1960–2015. Presenterad vid 34th Nordic Ethnology and Folklore Conference, Uppsala, Uppsala Universitet.
- Fjell, Tove Ingebjørg 2020. The Coffin, the Urn and the Ashes. Conceptions of Death. *Ethnologia Scandinavica*, vol 50, s. 103–120.
- Frei-Landau, Rivi 2020. “When the going gets tough, the tough get—Creative”. Israeli Jewish religious leaders find religiously innovative ways to preserve community members’ sense of belonging and resilience during the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma. Theory, Research, Practice, and Policy*, vol 12 (1), s. 258–260.
- Gennep, Arnold van 1960. *The Rites of Passage*. Second edition. Chicago, Univ. of Chicago Press.
- Gerholm, Tomas 1988. On Ritual. A Postmodernist View. *Ethnos*, vol 53 (3–4), s. 190–203.
- Grimes, Ronald L. 2000. *Deeply into the Bone. Re-inventing Rites of Passage*. Berkeley, Calif., Univ. of California Press.
- Gustafsson Reinius, Lotten 2017. The Ritual Labor of Reconciliation. An Autoethnography of a Return of Human Remains. *Museum Worlds. Advances in Research*, vol 5 (1), s. 74–87.
- Gustafsson, Göran 2003. *När det sociala kapitalet växlas in. Om begravingar och deltagandet i begravingar*. Lund, Centrum för teologi och religionsvetenskap.
- Gustavsson, Anders 2001. Att forska om andras sorg. Etiska och känslomässiga perspektiv i samband med aktuella fältarbeten. *Tradisjon*, vol 31 (2), s. 31–40.
- Hadders, Hans 2013. Cremation in Norway. Regulation, changes and challenges. *Mortality*, vol 18 (2), s. 195–213.
- Helgesson Kjellin, Kristina, Andreas Sandberg & Lena Sjöberg 2021. *En ”riktig” begraving. Förändringar i begravningsleden inom Svenska kyrkan 2010–2020*. Uppsala, Svenska kyrkan. [Online]. https://www.svenskakyrkan.se/filer/1718397/9913_SK21175_Begravningsbok_tillg.pdf [Hämtad 2021.11.15]
- Høeg, Ida Marie & Hanna Jansson uu. Governance of Ash Scattering in a Pluralistic and Individualised Death Field. Opublicerat manuskript.
- Høeg, Ida Marie 2021. Solid and floating burial places. Ash disposal and the constituting of spaces of disposal. *Mortality*. [Online]. URL: <https://doi.org/10.1080/13576275.2020.1869707> [Hämtad 2021.07.02]
- Imber-Black, Evan 2020. Rituals in the

- Time of COVID-19. Imagination, Responsiveness, and the Human Spirit. *Family Process*, vol 59 (3), s. 912–921.
- Jacobsen, Michael Hviid 2009. Den femte fase – med Philippe Ariès ind i det 21. århundrede. I Anders Gustavsson (red.). *Döden speglad i aktuell kulturforskning*. Uppsala, Kungl. Gustav Adolfs akademien för svensk folk-kultur, s.15–40.
- Jansson, Hanna 2021a. Ashes, Law and (Dis)Order. Negotiating Authority in Ash Scattering Rituals. *Ethnologia Scandinavica*, vol 51, s. 171–187.
- Jansson, Hanna 2021b. Here, There and Everywhere. Ash Disposal at Sea and the Construction of a Maritime Memory Landscape. I Simon Ekström & Leos Müller (red.). *Facing the Sea. Essays in Swedish Maritime Studies*. Lund, Nordic Academic Press, s. 263–282.
- Johansson, Anna 2010. *Självskada. En etnologisk studie av mening och identitet i berättelser om skärande*. Dr.avh. Umeå, h:ström – Text & kultur.
- Kellaher, Leonie, David Prendergast & Jenny Hockey 2005. In the Shadow of the Traditional Grave. *Mortality*, vol 10 (4), s. 237–250.
- Kellaher, Leonie, Jenny Hockey & David Prendergast 2010. Wandering Lines and Cul-de-sacs. Trajectories of Ashes in the United Kingdom. I Jenny Hockey, Carlo Komaromy & Kate Woodthorpe (red.). *The Matter of Death. Space, Place and Materiality*. London, Palgrave Macmillan UK, s. 133–147.
- Klein, Barbro 1995. Inledning. I Barbro Klein (red.). *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser*. Stockholm, Carlsson, s. 7–42.
- Lagerkvist, Amanda 2017. Existential media. Toward a theorization of digital thrownness. *New Media & Society*, vol 19 (1), s. 96–110.
- Lykke, Nina 2015. Queer Widowhood. *Lambda Nordica. Tidskrift om homosexualitet*, vol 20 (4), s. 85–111.
- Länsstyrelsen Stockholm 2020. Sprida ut aska. [Online] URL: <https://www.lansstyrelsen.se/stockholm/bo-och-leva/livshandelser/begravningar/sprida-ut-aska.html>. [Hämtad 2020.06.26]
- Länsstyrelserna 2019. Gemensamma riktlinjer för askspridning. Internt dokument. Förvaras hos författaren.
- Mariehamns församling 2020. Vägledning vid dödfall. [Online] URL: <https://www.mariehamnsforsamling.fi/begravningsplats/vagledning-vid-dodsfall>. [Hämtad 2020.05.12]
- Moore, Sally F. & Barbara G. Myerhoff 1977. Introduction. Secular Ritual. Forms and Meanings. I Sally F. Moore, & Barbara G. Myerhoff (red.). *Secular Ritual*. Assen, Van Gorcum, s. 3–24.
- Myerhoff, Barbara G. 1977. We Don't Wrap Herring in a Printed Page. Fusion, Fictions and Continuity in Secular Ritual. I Sally F. Moore & Barbara G. Myerhoff (red.). *Secular Ritual*. Assen, Van Gorcum, s. 199–224.
- Palm, Göran (red.) 2000. *Den svenska högtidsboken*. Stockholm, En bok för alla.
- Petersson, Anna 2010. *Representing the Absent. A Study of Memorialisation and its Material Culture in Spontaneous and Official Memorial Places in Contemporary Sweden*. Dr.avh. Department of Architecture and Built Environment, Lund University, Lund.
- Prendergast, David, Jenny Hockey & Leonie Kellaher 2006. Blowing in the Wind? Identity, Materiality, and the

- Destinations of Human Ashes. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol 12 (4), s. 881–898.
- Refslund Christensen, Dorthe uu. At stille sig åbent an. Sorg som livs- og identitetspraksis. I Ester Holte Kofod & Aldred Bordado Sköld (red.). *Nordiske Udkast* (2).
- Regionförvaltningsverket 2017. Den avlidnes aska. [Online] URL: <https://www.avi.fi/sv/web/avi/vainajan-tuhka>. [Hämtad 2020.05.12]
- Ronström, Owe 2017. Ritual och ritualisering. I Jenny Gunnarsson Payne & Magnus Öhlander (red.). *Tillämpad kulturteori*. Lund. Studentlitteratur, s. 231-250.
- Silvén, Eva 2018. Graveside Shrines. Private or Public Space. I Frihammar, Mattias, & Helaine Silverman (red.). *Heritage of Death. Landscapes of Emotion, Memory and Practice*. London, Routledge, s. 23–37.
- Skarin Frykman, Birgitta 1998. När vi begravar våra döda. Ritualer och symboler. *Tvärsnitt. Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning*, vol 4, s. 18–27.
- SKKF 2021. *Kremationsstatistik 2020*. Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund.
- Svenska kyrkan i siffror 2021. [Online] URL: <https://www.svenskakyrkan.se/statistik> [Hämtad 2021.02.26]
- Svensson, Ingeborg 2007. *Liket i garderoben. En studie av sexualitet, livsstil och begravning*. Dr.avh. Stockholm, Normal.
- Thurfjell, David 2015. *Det gudlösa folket. De postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm, Molin & Sorgenfrei.
- Turner, Victor 1966. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. New York, Aldine de Gruyter.
- Walter, Tony & Clare Gittings 2010. What Will the Neighbours Say? Reactions to Field and Garden Burial. I Jenny Hockey, Carlo Komaromy & Kate Woodthorpe (red.). *The Matter of Death. Space, Place and Materiality*. London, Palgrave Macmillan UK, s. 165–177.
- Walter, Tony 1994. *The Revival of Death*. London, Routledge.
- Walter, Tony 2019. The Pervasive Dead. *Mortality*, vol 24 (4), s. 389–404.
- Wanseele, Janet Ferrari & Michael Hviid Jacobsen 2009. ”I Did It My Way”? – en sociologisk samtidsdiagnose over den senmoderne/postmoderne død. *Dansk Sociologi*, vol 20 (4), s. 9–34.
- Åhrén Snickare, Eva 2002. *Döden, kroppen och moderniteten*. Dr.avh. Stockholm, Carlsson.
- Åkesson, Lynn 1997. *Mellan levande och döda. Föreställningar om kropp och ritual*. Stockholm, Natur och kultur.
- Källor
 Intervju Eva, Stockholm 2020-02-05
 Intervju Maria, Stockholm 2020-02-20
 Intervju Anna, via video 2020-04-21
 Skriftlig korrespondens Birgitta, april 2020